

Ангелова София Ангелова

**АМНЕЗИЯ И ИДЕНТИЧНОСТЬ
(СОЦИАЛЬНЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АМНЕЗИИ
В РОМАНАХ «ВЕСЫ» ПАВЛА ВЕЖИНОВА
И «ЖЕЛТЫЙ ДОМ» ДОНЧО ЦОНЧЕВА)**

Объектом анализа в данной статье является амнезия как художественный факт в романах Вежинова и Цончева, выполняющая функцию инструмента для рассмотрения ряда психологических, философских, этических и социальных вопросов. Цель настоящего исследования – выяснить на материале художественных текстов, каким образом травматическая потеря личностной памяти вызывает отказ, поиск и достижение личностной идентичности.

Ключевые слова: амнезия, личностная идентичность, болгарский роман.

Angelova Sophia Angelova

**AMNESIA AND IDENTITY
(SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF AMNESIA
IN THE NOVEL “LIBRA” BY PAVEL VEZHINOV
AND “THE YELLOW HOUSE” BY DONCHO TSONCHEV)**

The paper treats the interpretation of amnesia in the novels “Libra” by Pavel Vezhinov and “The Yellow House” by Doncho Tsonchev. Amnesia in these novels serves as a background for a discussion of a number of psychological, philosophical, ethical and social issues, arising in Bulgarian society in the 80s years of the twentieth century. As far as personal memory is the core of any self-identification, the purpose of this paper is to investigate how its traumatic loss leads to a refusal, demand and achieve of personal identity by comparative analysis of the two novels.

The traumatic amnesia as a main motive raises the questions of personal choice, personal responsibility and the limits of personal freedom, thus generating a number of situational similarities but also significant differences in the interpretation by the two authors.

The main character in Vezhinov’s novel in search of his lost identity reaches insight on the need for harmony between rational and emotional in human nature that makes him rethink his entire previous life and revise his relations with other people.

While Vezhinov’s novel is centered on the moral and psychological problems of the individual, the work of Tsonchev, building a romantic hero type, seeks a generalization of the ills of society in the comparison between madness and normality. The “mad” hero discovers the fundamental similarity between the madhouse and the outside world (the same crazy, but larger) and sees his vocation as being a doctor of the people in the outside world, problematizing the established social order.

The comparative analysis of the two novels reaffirms some of the basic functions and uses of madness in literature as an alternative point of view and a corrective to the ills of society on one hand. On the other hand though essentially diverging in their messages the novels are symptomatic and representative of the interiorization or the resistance to the ideological pressure not only in the works of two of the most popular Bulgarian authors, but of the Bulgarian prose as a whole at the beginning of the 80s of the twentieth century.

Keywords: amnesia, personal identification, Bulgarian novel.

Паметта е в основата на всяка самоидентификация. Тя е не само и не толкова натрупаното позитивно познание за обективната реалност, но и внушените, самоналожените, усвоени и инкорпорирани стереотипи на живеене и мислене, мирогледните нагласи, формираните поведенчески модели и нравствени корективи, както и самият фундамент на отношенията и връзката с другите. Тя е самопознанието, разпознаваемият образ на собственото Аз, който отграничава личността от останалия свят, давайки ѝ опит не само за света, но и най-вече за себе си.

През 1982 г. в българската литература едновременно се появяват два романа – «Везни» [2] от Павел Вежинов и «Жълтата къща» [3] от Дончо Цончев, които експериментират върху темата за личностната памет, по-точно за загубата ѝ, напрегнато търсейки отговор на въпроса какво се случва с личността, оголена от познанието за самата себе си, от всяка възможност за самоидентификация.

Настоящият текст се интересува от амнезията като художествен факт в романите на Дончо Цончев и Павел Вежинов и като инструмент за поставяне на редица философски, психологически, етични и социални проблеми на българското общество от 80-те години на XX век. Целта му е да проследи как травматичната загуба на личностната памет провокира в литературните текстове отказ от търсене и постигане на идентичност. Литературната амнезия, като една от проявите на анормалното, на психичното разстройство, е примамливо, непознато и неизследвано поле, откриващо широки перспективи за поставяне или поне загатване на иначе подлежащи на идеологическа санкция питання, за проблематизиране на изглеждатите устойчиви рамки и отношения вътре в установения социален ред. Заедно с това предоставя възможности за препотвърждаване на една от основните употреби на литературната лудост – като най-неуязвимото спрямо какъвто и да било външен натиск пространство на свободата на личността и нейните избори.

Общото в тематиката – изгубената самоидентичност в резултат от амнезия – генерира редица сходства в двата романа. Сходството е най-натрапчиво при генезиса и характерните прояви на самата амнезия. И при двамата герои тя е причинена от черепно-мозъчна травма, придружена от загуба на съзнание, т. е. има органичен произход, но клиничните ѝ характеристики са от психогенно естество. От една страна, у героите липсват спомени за инцидента, довел до амнезията – те не са в състояние да си отговорят на въпросите кога, как, от кого, при какви обстоятелства и защо е причинена травмата – нещо типично за амнезия от органичен произход. От друга, и в двата романа проявленията на заболяването клонят към типичната дисоциативна амнезия, като част от групата на дисоциативните (конверсионни) личностни разстройства, които имат психогенен, а не органичен произход и характер, и представляват внезапни и обикновено временни промени в интегративните функции на паметта, съзнанието и/или идентичността. Клиничните изяви на психогенната амнезия и у двамата герои се изразяват в загубата на памет за всяка личностна информация за собствения живот и собствената личност при пълно съхраняване на универсални знания.

Приема се, че психогенната амнезия, наричана още истерична, се причинява от прекомерно изглаждане на неприятни мисли и импулси или от потребността от бягство от житейски ситуации, смятани за непоносими. При нея липсва органична компонента – черепно-мозъчна травма, мозъчно заболяване и пр. Свързана е обикновено с травмиращи събития, неразрешими проблеми, разстроени взаимоотношения и силен стрес. В основата ѝ е преживяна остра или хронична психотравма, а функционалните причини са от психологическо естество – включване на защитния механизъм на дисоциацията. Спомените съществуват, но са дълбоко потиснати в съзнанието и не могат да бъдат припомнени. Поради това дисоциативната амнезия има локализиран по отношение на времето и селективен по отношение на конкретни травмиращи събития характер. Особено устойчива, що се отнася до амнестичните процеси, е информацията, засягаща самоидентификацията, включително невъзможността за припомняне на собственото име и най-значимите събития от собствения живот. Такава остра изява на ретроградна амнезия има психогенен генезис и се наблюдава при истерия.

Привидното «нехайство» на двата наратива към контаминацията на различен тип генезис на болестта е функционално оправдано. Органичната травма и в двата романа е естественият резултат от

неосъзнатото неприемане на собственото поведение и несправянето с отношенията с другите на героя от «Везни» и «рицарството» като основна характеристика на героя от «Жълтата къща», последователно проявяваща се през целия роман – от причината за травмата преди началото на повествованието до финалната травма в края му. А амнезията – еднократна във «Везни», начално-финална в «Жълтата къща», е експерименталното поле за поставяне на екзистенциалните, нравствените и социалните питання и в двете книги, и най-вече за изява на сериозния антропологичен кризис, настъпил в българското общество през 80-те години на XX век (в този смисъл е и дефинирането на Вежиновата проза като «антропологична» от Сабина Беляева [1, с. 58]).

Ситуационното тъждество предпоставя редица други сходства, продиктувани от спецификата на самото заболяване, но и от целите, които романите си поставят.

В живота си до инцидентите и двамата герои са високообразовани и уважавани в своите среди (виден столичен архитект на ръководна длъжност – главен директор на «Интерстроежи», и студент по геология, «прекрасен младеж», «чудесен, умен, добър»), притежаващи висока обща и специална култура, завидни познания и аналитични умения, които им помагат да се справят с изпитанията в напълно непознатата за тях, нова поради скъсаните връзки с миналото, действителност.

И двамата попадат в клиника, която бързат да напуснат, за да потърсят себе си и своето място в света. Сравнително бързо (още в рамките на престоя в клиниката) се възстановява паметта им за всичко, освен за събитията от миналия им живот и за самите себе си. Което, освен че съответства на симптоматиката на дисоциативната амнезия, е и функционално оправдано предвид свръхзадачата и на двете произведения – постигане на автентичната идентичност, на автентичното Аз и на автентичното битие чрез освобождаване от бремето на спомените и натрупванията от предишния живот.

Характерните белези на дисоциативната амнезия – неприемането на себе си – се проявяват и в общата за двамата герои невъзможност за припомняне на собственото име, и в чуждостта, неразпознаваемостта и дори първоначалното нехаресване на собствения образ в огледалото, с който те впоследствие постепенно привикват. Макар че всъщност и двамата са представени като привлекателни мъже с хубава външност.

Общ и за двата романа детайл с изключително висока психологическа подплатеност, е разколебаността по отношение на собствената възраст. Героят на Вежинов се мисли за около тридесет годишен, макар че всъщност е на четиридесет и шест. Героят на Цончев – в рамките на седемгодишното си пребиваване в амнезията – все не успява да запомни дали е на двадесет и седем, или на двадесет и осем, доколкото това е факт сред верига от дати и числа, останали от миналия живот и личност, несъществени за новото му битие. В този смисъл амнестичният процес оголва характерното различие между реалната възраст и вътрешното усещане за нея, специфичната процедура на «подмладяване», присъща на нашето възприемане на самите себе си.

Различните цели, които двата романа си поставят, изискват и налагат обаче съществени различия в подхода и стратегиите към сюжета за загубената самоидентичност. Макар и тръгнали от обща точка, те значимо се разминават в разработката му, а оттук и в посланията, които носят.

В романа на Вежинов центърът – на сюжета, доколкото го има, на внушенията и посланията, е собственото Аз на героя, то е единственото възможно средоточие на повествуването, размишленията, отклоненията, а останалите герои са възможни само чрез и през призмата на неговото Аз. Успоредно с това «Везни» е не просто вариант на мотива за метафоричното «пътуване към себе си» и намирането на предишната личност, а за постигането на нова самоличност в края на това пътуване. В тази нова самоличност е осъзнато и попълнено липсващото звено, довело да отричането от себе си – хармонията между рационално и емоционално, балансирането им във вътрешния свят и в съзнанието на героя («моите везни да бъдат колкото се може по-добре балансирани»). По тази причина развързката е вътрешно преживяна като постигане на собствената личност такава, каквато би трябвало да бъде, а не такава, каквато е била преди инцидента. Подобна амбициозна задача предопределя и избора на наративни стратегии – епистоларен жанр под формата на дневник (бележки, записки) на героя, но ориентирани не към себе си и за себе си, а към предполагаемите други («всеки читател», «вие»). Този избор не е

случаен, доколкото първоличното повествуване, както става ясно в последните страници на романа («Из моя бележник»), има за цел да подведе «под една обща идея, на една принципна основа» изводите, достигнати в резултат от «двойното съществуване» на Вежиновия герой. Амбицията му е обоснована чрез убеждението, че «моят личен опит е много по-богат, самото ми преживяване е вече едно откритие, чиято точност гарантирам». Разбира се, уникалността на опита е съществено основание за подобна самонадеяност, но от друга страна, е и показателна за типа герой, на който Симеон Игнатов БалеВСки се явява вариация в късното творчество на Павел Вежинов – хладен, дистанциран от околните, рационален и свръхегоцентричен («Хората не те интересуват...»; «Там е работата, че те интересуваха само техните творчески и делови качества. А не човекът изобщо...»). Този герой обикновено е творческа личност, талантлив, способен, амбициозен, често с високо обществено положение или с професия, която му дава относителна свобода в социалното пространство. Подобен социален статус някак автоматично го освобождава от битовите подробности и неволи на социалистическото ежедневие, характерни за 70-те и 80-те години на ХХ век, поставя го в привилегировано положение – максимално извисен над тях, за да може да се отдаде необезпокоявано на собствения си вътрешен свят. В «случая БалеВСки», както и в днешния ни дистанциран поглед към интерпретацията на сюжетите отпреди повече от три десетилетия, колкото и да е оправдано поради философско-психологическата насоченост на романа, такова съществуване изглежда твърде лустросана обвивка на експеримента за разрешаване както на екзистенциалните проблеми на човешкото битие, така и на трудностите в по-интимната страна на човешките взаимоотношения – с майка, сестра, съпруга, любовница, колеги.

Социалното положение на БалеВСки – главен директор на «Интерстроежи», му осигурява – научаваме в хода на повествованието – възможност за свободно пътуване и пребиваване в чужбина, за чести командировки отвъд «Желязната завеса», за разполагане с немалки суми, включително и в чужда валута, т. е. все неща, трудно постижими или по-скоро недостъпни за редовите български граждани от онези години (както изключим, разбира се, организираните екскурзии на «Балкантурист»). Картината се допълва от просторното, и със собствен кабинет, жилище на бездетното семейство в самия център на столицата, недалеч от Орлов мост (макар че героят произхожда от село Брестник, Ловешко), и от охолното съществуване без материални притеснения, въпреки неработещата съпруга, принудителния отпуск и намалената заплата. На този фон като по-дребни привилегии изглеждат безпроблемното предоставяне на стая в хотел «София» («тук всички ме познаваха, от пиколото до готвача»), въпреки ограниченията за простосмъртните жители на столицата да наемат хотелски стаи в собствения си град, както и ежедневното, богато и изискано меню, приготвявано грижливо от съпругата (наличието на необходимите, но трудно намиращи се продукти е мимоходом обяснено с «доставчиците», т. е. с «връзките» на Лидия). На такъв герой по подразбиране, след претърпяната операция, съответства и подобаваща клиника (неврохирургическа, предполага се) извън очертаванията на града, а не баналната лудница, в която попада, под номер 69, също тъй загубилият паметта си поради черепномозъчна травма студент по геология от «Жълтата къща». На такъв герой не съответстват типичните за болестта аномални прояви, поради което те са и целенасочено спестени. Мащабите на работа и живеене, както и високият пост на БалеВСки са представени като естествен резултат от несъмнения му талант, деловите му качества и безкомпромисния му характер, от заслуженото уважение и оценката на професионалния му кръг. И в никакъв случай не се разглеждат в пряка връзка с ремсиското му минало и партийните му заслуги. Дори напротив – тези заслуги са сериозен аргумент, подпомагащ издигането за заместник на човек с буржоазен, т. е. вражески произход. В здраво утайлите се, макар и подмолно проявяващи се, схеми на писане и мислене именно този «чужд» елемент се оказва неблагодарник, предал доверието на шефа си, което и става повод за тежкия инцидент. В такъв контекст на героя му е предоставено времето и свободата на нелекия път обратно към себе си, на постепенно спомняне на истината за собствената личност и откриване смисъла на съществуването. Въпреки мъчителното им достигане, те се оказват до голяма степен тривиални и банални: смисълът е в самото съществуване, амнезията е резултат от емоционалната обърканост, угризенията и вътрешната неудовлетвореност от собственото поведение и от живота – своя, а и на близките хора, който сам е уредил по

собствен образец и воля. В този смисъл загубата на личностната памет в романа, освен че придобива морални и етични измерения, представлява охудожествена илюстрация на истеричната амнезия като изтласкване на особено неприятни, «неизгодни» за героя събития и обстоятелства, чиято кулминация са отношенията със сестрата на Лидия и сексуалният акт с нея, извършен в присъствието на спящата съпруга. Трудното постигане на истинското, цялостното, хармонично Аз за БалеВСки е в сливането на рационално и емоционално начало във финала. Един от лейтмотивите на първоличния разказ е именно отсъствието на емоции – завръщането в родния дом, при майка и сестра, срещите с първата ученическа любов, отношенията със съпругата и любовницата предизвикват аналитични наблюдения и рационални изводи, но емоция липсва. Другият лейтмотив, обговорен пространно при срещите с д-р Топалов и в размишленията на героя във връзка с проявите на амнезия, е предполагаемото наличие и на емоционална памет. И двата лейтмотива са обвързани с все по-нагтрапчивото усещане за обичта като водещо начало в човешката личност. Във финалната сцена завръщането на изгубеното куче Пинки е метафора за мощното нахлуване на емоциите и апотеоз на обичта. Въпреки метафоричната си природа обаче, тази развръзка донякъде поставя под съмнение (нетърсено, а и вероятно нежелано от автора) «откритието», доколкото обичта към/на едно куче противостои на нечувствителността и емоционалната дистанцираност на героя към хората – майка, сестра, съпруга, колеги. Това противоречие донякъде разколебава «гаранциите», които той е заявил пред читателя в несъмнеността на своя личен опит.

В този контекст от особена важност за новите търсения, новата проблематика и новата гледна точка към човешката личност в българската литература от този период е съзнателно акцентираната роля на сънищата. Без да го изговаря пряко – годината е 1982 – романът на Вежинов се опира на психоаналитичния аспект в осмислянето на истеричната амнезия и начините за овладяването ѝ, централно място, в които заемат сънищата на героя. Сюжетът на най-важния от тях е свързан с несъзнаваното – несъществуващото мазе в Христофорвата вила, населено с бесове, които в крайна сметка се оказват фигура на мъж (обезглавен владетел) и на жена (със символично прерязана утроба). Този сън, и опитите на БалеВСки за неговото тълкуване, играят възлова роля, доколкото подпомагат процеса на осъзнаване на изтласканите спомени и оказват влияние върху решенията и изборите на героя – отказ от високия ръководен пост в полза на свободата на творчеството, преосмисляне на отношенията със собствената съпруга и пр.

През призмата на травматичната амнезия романът на Цончев си поставя съвсем други задачи, на които съответстват и различни наративни техники – третоличен разказ, в който героят е представен и от други гледни точки – на д-р Димов, на Червенушка, умело дозирана употреба на «потока» на болното съзнание и пр. Доколкото целта на повествованието не е да се върне изгубената самоличност, а да се потърси автентичният смисъл на човешкото съществуване, в цялата първа част на романа героят пребивава под номер 69 според досието си в лудницата и чак във втората част научава истинското си име, тъй като успява да открадне паспорта си от Червенушка (информацията за собственото име, възраст, професия са услужливо поднесени на героя във «Везни» от лекуващия лекар веднага след излизането му от кома, а диагнозата е категорично поставена само след отговора на 2–3 въпроса). Данните в документа са просто приети като даденост, без да окажат каквото и да било влияние върху по-нататъшното му седемгодишно пребиваване в амнезията и без да провокират търсене на изгубената самоидентичност. Функционалната ненужност на фактите от предишното съществуване за експеримента по търсене на автентичното Аз в романа на Цончев е оправдана чрез опасността за живота на героя от чужда намеса в изгубените спомени, а внезапните нахлувания на миналото в съзнанието предизвикват тревожност, придружена с болка вляво на челото и връщане към първоначалните затруднения в мисленето и речта, към болестния поток на съзнанието, в който препинателните знаци се превръщат в «препънителни». Разказът за Богомил Тодоров Бижев е центриран около няколко основни лейтмотива – за свободата, за лъжата, за «Жълтата къща» (името, с което героите назовават лудницата) и за смисъла на човешкото съществуване. Тези лейтмотиви предпоставят интерпретирането на амнезията в романа като своеобразен вариант на авантюрното време и пространство, в които героят «пропада» седем години, за да бъде после обратно върнат към предишната си самоличност. Това защитено от миналото пространство (родителите са починали, обичашата и обичана Червенушка е напуснал по своя воля) всъщност оси-

гурява максимално широко поле на свободата – на избор на идентичност за героя и на експеримент за повествованието. В рамките на изцяло скъсаните връзки с миналото е представен герой, пълен антипод на Вежиновия. В поведението и мисленето му отсъства егоцентризм. Начално-финалната амнезия не е бягство от себе си, изгласкване на неудобни спомени, а резултат от «рицарското» (според Червенушка) отношение на Богомил към другите («*умен, добър, кротко усмихнат*»; «*Пълен с любов към нея и към всичко наоколо*»; «*С неизказано неутолимо желания да се живее... “пълно и хубаво”... “нелакомо” и “справедливо”... – с вяра за цял батальон рицари на благородното и красивото*»). И романът отстоява тази характеристика от началото до края, представя я като дълбоко интериоризирана, неповлияна от амнезията – в спонтанната двукратна помощ за спасяване на лекаря и на пациентите от агресията на лудия Херкулес, в отказа от Червенушка (тя е истинската любима, най-обичаната и затова не може да я обвърже със себе си поради болестта си), в саможертвения акт при аварията в отделението с бидоните. Именно тези качества, както и стремежът към свобода е в основата на избора на героя да се озове сред «природните» хора – рибарите, и да се почувства при тях като при свои, да усети сладостта на свободния труд и живот, въпреки впечатленията на външните за тази общност наблюдатели, че е *между* тях, но не е един от тях. Впечатление, което се препотвърждава донякъде и впоследствие, в отношенията с Милутин на големия строеж. Разбирането за свободата като върховна ценност, амнезията – осигуряваща максимална мобилност и право на избор – като своеобразен вариант на мотива за пътешествието, предпочитанията към «природните» хора, жестът на «освобождаване» на любимата изграждат един романтически по същността си герой, чийто сблъсък със снобизма и фалша на «елита» в лицето на семейството на дипломата Владиков, като представителни за лицемерието и фалша на самото общество, е неизбежен. Така «изпадането» на героя от реалното му битие и самоличност е всъщност изборът на повествованието да провокира подривни спрямо системата внушения. Антисистемният им характер е последователно прокаран от мотото на романа («*И все пак: какъв беше животът ни, след като аз, един от най-големите лъжци, които познавам, минавах за честен човек?*») до обобщителната метафора за света извън «Жълтата къща» (т. е. лудницата с ограничаващите свободата железни врати и решетки на прозорците и детайлно описаната двуметрова ограда с ръждясала бодлива тел) като същата «Жълта къща», само че по-голяма («*Една жълта къща е целият свят...*»; «*цялото земно кълбо е една “жълта къща”*»; «*Разликата между малката и голямата жълта къща не съществува в дълбочината си*»). Цялата обществена система с нейните институции и техните наказателни и дисциплиниращи практики, отношенията между луди и нормални, престъпници и осъждащи ги бива преосмислена в специфичното превъртане на позициите («*пренаказаните затворници са по-чисти от много съдии*»; «*Затворените в малката жълта къща понякога са далеч по-умни, по-нежни, от много лекари, генерали, блюстителни на реда*»). «Лудостта» на героя е всъщност техника на обезопасяване и застраховане на повествованието от всевиждащото око на институционализираната идеологическа доктрина. В този смисъл тя се вписва в една от основните функции и употреби на литературната лудост: свободата да се задават едни от най-същностните, неудобни и поради това подлежащи на санкция, питания за устройството на социалния ред («*Затуй ли затваряха всъщност невинни? Затуй ли заключваха някои “луди”? Да скрият себе си – за какво друго?*»). Напрегнатото търсене на собственото място в такъв свят намира отговора си в разбирането, че смисълът на съществуването е в това да се служи на другите, защото другите не са адът, а животът и единствената реална сила е човешката солидарност. Оттук и парадоксалната смяна на ролите – пациентът на малката «Жълта къща» провижда мисията си като доктор в голямата. Мотивът е майсторски разигран както на равнището на сюжета, така и на равнището на смисъла чрез буквалната и метафорична функция на «Гражданската отбрана». На равнището на сюжета героичният жест на спасяването на хората от аварията става причина за повторната амнезия на финала. На равнището на смисъла разбирането за гражданската отбрана като спасяване на гражданите от самите себе си – от собствената им глупост, леност, безумие, прераства във вътрешното убеждение, че «*разумът на човека трябва да се отбранява от лудостта... И не от лудостта в жълтата къща, а от онази – в голямата жълта къща*». Светът като лудница и антисистемният, «лудият» герой, «ужасното дете»,

като охранител на разума и спасител на другите – това е финалното прозрение на героя, преди за втори път да изпадне в кома и амнезия, и финалното внушение на романа за двете жълти къщи – малката и голямата, и за екзистенциалните избори на личността.

Сравнителният анализ на двата романа, тръгнали по едно и също време от една и съща изходна позиция, но същностно разминали се в посланията си, освен че препотвърждава някои от основните функции и употреби на лудостта в литературата, е и симптоматично представителен за натиска на, интериоризирането или съпротивата спрямо идеологическото както в творчеството на двама от най-популярните автори, така и на самата българска проза от 80-те години на XX век.

Литература

1. Беляева С., Вежинов П. Речник по нова българска литература. – София: Хемус, 1994. – С. 57–59.
2. Вежинов П. Везни. – София: Български писател, 1982. – 259 с.
3. Цончев Д. Жълтата къща. – София: Профиздат, 1982. – 102 с.

Literatura

1. Beljaeva S., Vezhinov P. Rechnik po nova bolgarska literatura. – Sofija: Hemus, 1994. – S. 57–59.
2. Vezhinov P. Vezni. – Sofija: Bolgarski pisatel, 1982. – 259 s.
3. Conchev D. Zholtata koshcha. – Sofija: Profizdat, 1982. – 102 s.